

HRVATSKI FILOZOFI LATINISTI XVIII STOLJEĆA

Vladimir Filipović

I

Kada se nasuprot činjenici opadanja hrvatskog književnog stvaralaštva u XVIII stoljeću, koje Kombol naziva čak i »sterilnošću«, pokazuje činjenica značajnog procvata našega *filozofskoga* latinizma, onda valja reći da te dvije pojave nisu u bezuvjetnoj povezanosti čak ni onda kad se radi o latinistima s područja književnosti i proze uopće i o latinistima s područja filozofskog stvaralaštva, tako da bi se nužno morao ostvarivati paralelizam uzdizanja ili stagnacije tih dvaju područja. Ne bih ulazio u pitanje uzroka »obamiranja književnog života« (Kombol), jer će to naši povjesničari književnosti razložitije prikazati, no za izvanredno filozofsko stvaralaštvo na latinskom jeziku u tom stoljeću mogao bih navesti neke uzroke. Oni leže prvenstveno u tome, što je prevladano ono buntovno razdoblje renesansne filozofske misli, kada su humanističko-latinistički filozofi bili proganjani kao antisholastički borci, tj. borci protiv službene filozofije, a po tom i politike, koja se tom ideologijom branila. Čak je i inkvizicija tada stupila u pomoć suzbijanja te nove filozofske ideologije. Ako naši domoroci baš nisu do kraja dijelili sudbinu na lomači spaljenog Giordana Bruna, ipak su bili progonjeni, pa je tako naš Petrić, poznat po svom u svjetskoj filozofskoj literaturi značajnom djelu »Nova de universis philosophia«, bio na preslušava-

njima kod inkvizicije iza kojih preslušavanja je morao korigirati svoje štampane tekstove (i ne zna se kako bi prošao da slučajno nije bio lični prijatelj tadanjeg pape!), kada se naš Dragišić morao nekoliko godina zaklanjati u Dubrovniku pred progonom, jer je branio Savonarolu, a da ne govorimo o čitav život proganjanom Vlačiću, koji je 25 godina vodio građanski rat u Njemačkoj protiv službenih rimskih crkvenih ideologa kao jedan od najznačajnijih ideoloških boraca protiv tradicionalne sholastičke filozofije. Bio je proganjan i smrt mu je prijetila kroz četvrt stoljeća. Svi su tako doživljavali teške tegobe jednog netolerantnog vremena.

U XVIII stoljeću je vrijeme uzbuđljivog razdoblja renesansne revolucije prošlo, razdoblje kada je filozofija započela borbu za toleranciju pojedinačne ličnosti i njena uvjerenja, u kojoj su borbi za slobodu mišljenja i istinu naši djedovi odigrali u svijetu vrijednu i značajnu ulogu.

Postrenesanski latinizam kao izraz kojim se odvijalo sveukupno tadašnje znanstveno istraživanje nije prestao da živi, nego baš suprotno, počeo je da se kao ekskluzivni internacionalni jezik sve više afirmira na svim znanstvenim, a ne samo teološko sholastičkim područjima. I ako je on kao *znanstveni* jezik u renesansnom razdoblju bio prevalentan, pa je i naš *Marulić*, stvarajući početke narodne književnosti, kada je prilazio teorijskim temama pisao na latinskom jeziku, a po kojim je raspravama postigao internacionalno značenje, latinski je jezik u XVIII stoljeću doživio svoj *internacionalni cvat*. Tako i sinovi našega naroda, ulazeći u evropske filozofske dijaloge, na kojima su dali dragocjene priloge, ostvaruju te dijaloge na latinskom jeziku. Dakle njima latinski jezik nije bio ni stran ni tuđ, nego zajednički znanstveni jezik svih kulturnih centara svijeta. Pa kad našim filozofima netko zbog latinštine odriče nacionalnu karakteristiku i osebnost, onda taj to čini ili a) zato što neće da vidi tada u Evropi ostvarenu jedinstvenu jezičnu znanstvenu komunikaciju, ili b) što zlonamjerno odriče vrijednost hrvatskih priloga evropskoj kulturi. Imade i jednih i drugih, a što se očituje čak i u najmanjim publikacijama, gdje doduše daju polatinjena imena naših sunarodnjaka uz oznake »Dalmata« ili »Ragusino«, a po tome ih tako ipak uvrštavaju u popis svojih nacionalnih pripadnika. Pa kad čak danas Francuzi nazivaju Hrvata Boškovića »naturaliziranim« Francuzom ili Englezi Englezom) onda time hoće reći, da je on više njihov nego naš, a da i ne govorimo o susjednim Talijanima, koji ga sve više svojataju i koji sve više studija posvećuju i Boškoviću a i mnogim drugim na-

šim misliocima. A upravo se ti naši djedovi nisu nikada odricali svoje domovine, nego su čak čitav život s njom komunicirali i za nju se i njene potrebe, kad je god trebalo, i borili. Bošković se, što je poznato, svagda borio protiv toga da mu prezime po tadanjim uzorima bilo kada latiniziraju. Naši su učenjaci tek nastupali na područjima tada jedino ostvarljivih znanstvenih dijaloga, jer mi u to doba nismo imali ni sveučilišta ni akademija, pa su se naši filozofi našli u tada najpoznatijim središtima Evrope. Uzmimo kao primjer i opet Boškovića, koji je bio jednako član najviših evropskih znanstvenih društava od Londona do Pariza, Beča i gradova Italije, a ipak je najviše cijenio ocjene koje su dolazile iz njegove domovine, koja je i naša domovina.

Pa kako se danas možemo čak i čuditi bogatstvu i na latinskom jeziku ostvarene naše poezije, to se čuđenje ne može odnositi na znanstvena i filozofska raspravljanja koja su kod svih naroda bila pretežno ostvarivana u to vrijeme na latinskom jeziku. Jezik je svuda bio latinski, gdje se o znanstvenim temama raspravljalo.

II

Osamnaesto je stoljeće obilovalo hrvatskim filozofima-latinistima, što će u punini tek otkriti predviđeni, već pripremani bio-bibliografski leksikon Leksikografskog zavoda, koji će u 4 sveska izložiti samo hrvatsku kulturnu baštinu, a Institut za filozofiju Sveučilišta u Zagrebu priprema jedan opći pregled razvoja filozofske misli u Hrvata, gdje će se vidjeti to bogatstvo i raznolikost. A radi se — ako uzmemo u vid sve naše učitelje filozofije koji pišu na latinskom jeziku — o začuđujućem broju, a vrlo malo obrađenim djelima naših 80 latinista. Dakako, to nije samo 18. stoljeće, nego sve od Renesanse na ovamo. Ovaj kratki osvrt neće prikazati mnogobrojne rasprave marljivih naših franjevac, tadašnjih nosilaca prosvjete, koji se bave tematikom filozofije, a rukopisi njihovih rasprava sačuvani su u samostanskim knjižnicama. Među njima se ističu B. Ribarović, P. Bujas, M. Dragičević, F. Lastrić i dr. Jedan od njih — politički značajan, jer je bio pobornik i aktivni borac za sje-

dinjenje dalmatinske s banskom Hrvatskom *Andrija Dorotić* (1761—1837) (bio je čak po francuskim okupatorima Dalmacije 1810. osuđen na smrt »in contumaciam«) — bavio se čitav život filozofijom, napose antropologijom i poviješću filozofije te je napisao »Philosophicum specimen de homine« (1795); »Historiae philosophicae enarratio«. Uz matematiku i prirodne znanosti bavio se i tematikom filozofije prava. Bilo ih je poput Sinjanina *Ivana Lovrića* (1754—1777), koji se istakao kao borbeni protucrkvjeni filozof empirist pa pod utjecajem Hobbesa, Lockeja i Humea oštro polemizira sa službenom crkvenom filozofijom i napose Kačićevim djelom »Elementa peripathetica«. Valja spomenuti i čuvenog enciklopedistu i prijatelja Rousseauova *Stjepana Zanovića* (1752—1786), koji piše veoma slobodno, i to na francuskom, ali i na talijanskom i latinskom jeziku. No o njima kao manje značajnima neće ovdje biti riječi. Prisljen sam da se u ovom kratkom prikazu osvrnem samo na četiri i to različita primjera koji će ilustrirati to naše duhovno bogatstvo, a po njemu i jedan naš značajan prilog evropskoj, a time i svjetskoj filozofskoj misli. Neću ih izlagati kronološkim redom.

III

Nesumnjivo naš najveći filozof i polihistor toga stoljeća kojega je ime ubilježeno u svim svjetskim znanstvenim enciklopedijama bijaše *Rugjer Bošković* (1711—1787). On nije samo otkrivač na područjima astronomije, fizike, matematike, geodezije i arheologije, on nije samo najuspješniji praktičar na području arhitekture i građevinarstva, koga zovu savjetnikom od rimskoga pape do austrijske carice, on nije samo diplomat i pjesnik nego je na mnogim od tih područja vizionar budućih znanstvenih pogleda. On je filozof prirode koji zadivljuje mislioe sadašnjice moguće još više nego svoje suvremenike. Uz njegovo se životno djelo održavaju još danas kod nas i u svijetu internacionalni i interdisciplinarni simpozioni, koji sa svih nabrojanih područja ukazuju na njegov prilog svjetskim znanstvenim otkrićima. No nema mogućnosti da ovdje ni u najkraćim crtama uđemo u riznicu znanja toga našega genija.

Dosta je da spomenemo kako suvremeni nobelovci Niels Bohr i Werner Heisenberg podvlače da je Boškovićevo gledanje tek u suvremenoj atomskoj fizici dobilo svoje definitivno teorijsko i eksperimentalno opravdanje. Francuz Herrisman čak tvrdi da će Boškovićeva filozofija prirode u cjelini postati filozofija XXI stoljeća.

Zaustavili bismo se samo kod osnovne njegove koncepcije, kod njegove dinamičke atomistike, koja sintezom prividno nepomirljive Leibnizove idealističko-spekulativne i Newtonove empirijsko-refleksivne teorije, a otkrićem da je svijet složaj diskontinuiranih matematičkih neprostornih točaka, koje svojim međusobno privlačno-odbojnim silama ostvaruju svijet što se ljudskim, istinskoj zbilji varljivim osjetilnim doživljajima ukazuje kao protežan, otvara jedan posve novi horizont u otkrivanju zagonetke svijeta. Protežnost materije je prividna. Znanstvena, tj. prava slika svijeta otkriva svijet osjetilnoj očiglednosti suprotan. Zar je onda čudno da Friedrich Nietzsche Boškovića smatra, uz Kopernika, najsmjelijim genijalnim otkrivačem zbiljske slike svijeta, koja se suprotstavlja svakonevnoj empirijskoj doživljajnosti? To je učinio i Kopernik koji je ukazao na, po ljudskim osjetilima iskrivljen i neadekvatan, doživljaj kretanja Sunca, a Bošković je prodro još mnogo dublje u otkriće naše sveukupne prividne doživljajnosti materije, koja je uistinu neprotežna. Boškovićeva teorija o strukturi materije potvrđena je tek u našem stoljeću u najrevolucionarnijim znanstvenim otkrićima atomske fizike.

No uza sve veliko značenje ove Boškovićeve teorije za suvremene prirodoznanstvene i spoznajno-teoretske dijaloge svijeta, za nas je ovo otkriće značajno iz još jednog razloga. Ta njegova teorija nije nastala u nekim velikim svjetskim istraživalačkim laboratorijima, koje je također on dobro poznao. Ona je nastala na njegovim šetnjama s prijateljem Dubrovčaninom Marinom Sorkočevićem po Rijeci Dubrovačkoj. Pomislite na kakvoj se duhovnoj visini nalazio tada Dubrovnik, kada se u njemu, u dijalozima, moglo doći do najdubljih kreativnih znanstvenih sinteza o najvišim teoretskim pitanjima toga vremena. Kod rješavanja mnogih svojih zamršenih teorijskih problema tražio je Bošković čitav život savjete svoga brata Bare, koji je živio u Dubrovniku. On mu je bio i najsigurniji ocjenjivač njegovih spekulativnih otkrića.

Ta činjenica daje odgovor na pitanje, da li je naš čovjek i naša sredina dala bogate odgovore u evropskim dijalozima. Bošković je sa znanstveno plodonosne šetnje u Dubrovniku i po odobravanju svojih otkrića iz Dubrovnika dao svijetu odgovore na njegova najviša teorijska

pitanja. Može li se reći da to nije prilog hrvatskog stvaralačkog duha svjetskoj znanosti i filozofiji? Može li se reći da je do tih spoznaja došao tek dobar đak inostranih znanstvenih otkrića?

I Boškovićev rođak, štićenik i prijatelj *Benedikt (Benó) Stay* (Dubrovnik 1714—1801. Rim), koji je slavljen kao jedan od najjačih intelektualaca tadašnjeg Rima, bio je kao talenat otkriven i školovan uz pomoć Boškovića, da bi i on proslavio njihovu zajedničku domovinu (Ragusium sive Epidaurum Illyricum). Prvo je visoko filozofsko i znanstveno obrazovanje stekao u Dubrovniku (Collegium Ragusinum), koji je tada ostvarivao nastavu prvoklasne evropske visine. I kada je u literarnom kolu dubrovačkom, u kome je također predsjedao Marin Sorokočević, Stay recitirao prvi put svoje latinske stihove o temi prirodnih znanosti (a što je ujedno dokaz povezivanja poezije i znanosti u dubrovačkom kulturnom krugu), slušaoci su ga odobravanjem oduševili za takav način pisanja, pa je on već sa 23 godine, studiravši ozbiljno Descartesa i filozofiju prirode, napisao poemu od 6 knjiga, koja je štampana u Veneciji 1744. pod naslovom »Philosophiae a Bonedicto Stay Ragusino versibus traditae libri sex« (»Šest knjiga filozofije u stihovima od Dubrovčanina Benedikta Staya«). Doživio je tri izdanja (Venecija, Rim, Venecija) a pariški ga znanstveni časopisi hvale, kako je »novi Lukrecije« (koji je na taj način izložio Epikurovu filozofiju) u elegantnoj samostalnoj, latinskoj pjesničkoj dikciji jasno izložio misao najvećeg francuskog filozofa Descartesa. Taj međunarodni uspjeh bio je i vidljiv uspjeh visokog dubrovačkog poznavanja evropske filozofije. Kad je on poslije toga međunarodnog uspjeha došao u Rim, bio je tamo primljen kao Evropi poznati intelektualac i dobio odmah visoke položaje, a bio je prijateljski primljen i u visoko društvo tamošnjih učenjaka. U Rimu je bio zamoljen da u stihovima izloži Newtonovu filozofiju prirode, što je on i učinio. Prvi prikaz od 10 svezaka izašao je 1755. god. pod naslovom »Deset knjiga novije folozofije u stihovima«, a posljednji prikazuje filozofiju njegova zaštitnika Rugjera Boškovića (1792). Bošković je pak tom djelu napisao »Uvod za čitaoca«. U najčistijem starom klasičnom latinskom jeziku, izvanrednim stilom iznosi Stay jasno i razložito aktuelne probleme tadašnje filozofije.

Bošković je proširio djelo nekim značajnim dodacima.

Ukratko bismo mogli reći, da su u suradnji ova dva velika dubrovačka mislioca proslavili svoju domovinu, pa bismo mogli navesti Stayeve

stihove u desetoj knjizi poeme, koja je izašla poslije Boškovićeve smrti, a koji glase:

*Tu quoque tolle caput felix Epidauria Cive
Terra tuo, primis teque urbibus insere clarum
Propterea late posthac memorabere nomen.*

(»Uzdigni i ti glavu, zemljo dubrovačka, sretna građaninom svojim i uvrsti se među prve gradove; poradi toga će se odsada na daleko spominjati slavno ime«.)

Djela ovih velikih naših i svjetskih mislilaca odražavaju i visoki nivo naše tadašnje znanstvene, filozofske i pjesničke kulture. Djelo Stayero jasno svjedoči o dubokoj povezanosti poezije i filozofije u to doba u nas.

IV

Na blisku povezanost obaju područja stvaralaštva — poezije i filozofije — nailazimo i u ličnosti *Andrije Kačića Miošića* (1704—1760). Taj naš pučki pisac, za koga kaže Kombol da je »prodro brzo u sve hrvatske krajeve i stekao popularnost kakove ni prije ni poslije nije stekao ni jedan hrvatski pisac«, a to obrazlaže činjenicom da je vrijeme »malih književnih republika s aristokratsko-estetskim idealima renesanse bilo definitivno na izmaku«, a počeo je razvitak moderne narodne svijesti, kome je razvitku bila potrebna didaktičko-prosvjetiteljska književnost, što ju je svome narodu privržen i rodoljub Kačić, koji piše za neučene čitaoce, naširoko ostvario. Svojim »Razgovorom ugodnim naroda slovenskoga« (1759) i »Korabljicom« (1760) ostvario je Kačić svoj životni zadatak. No taj pučki prosvjetitelj koji piše za »siromahe, težake i čobane« bijaše i filozofski pisac — jer je zvanjem bio profesor filozofije! — a s područja kojega rada ostade sačuvan samo priručnik filozofske propedeutike »Elementa peripathetica juxta mentem subtilissimi doctoris

Johannis Duns Scoti« (Venecija 1752). Nastavak toga djela trebao bi se naći među traženim ali zasada neotkrivenim njegovim rukopisima. Nema nikakve sumnje da je Kačić imao priređen i rukopis o sveukupnom tadašnjem području filozofiranja koji je predstavljao ciklus predavanja o filozofiji, jer je u predgovoru svojih »Elementa peripathetica« napisao: »... parvam hanc Logicam exhibeo, Logicam deinde majorem utramque Physicam Metaphysicamque, si haec minor Logica placuerit, paulo post exhibiturus«. Ne bi mogao napisati »domalo« (»paulo post«) da nije imao priređen gotov rukopis. I kasnije u Šibeniku nađeni rukopis »Cursus philosophicus« jest samo djelomično sačuvan. Svakako i naslov ove »male logike« (»Logica parva«) pokazuje da je Kačić imao tada u vidu i svoju veliku logicu (»logica maior«). Ova je mala bila priređena kao udžbenik, koju je učitelj filozofije fra Andrija napisao za svoje slušače.

Od Bazale napisana i u rukopisu sačuvana studija o tome Kačićevu djelu — koja će izaći u drugom dvobroju časopisa Instituta za filozofiju Sveučilišta u Zagrebu (»Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine«) — govori o značenju toga, na latinskom jeziku napisana, filozofskog spisa. Bazala dokumentirano dokazuje, da je Kačić bio izvanredni poznavalac tada najznačajnije filozofske tematike s toga područja, a povezivao je s filozofskim izvorištem kod Aristotela uz oslonac na Duns Scota.

Zanimljivo je i svestrano obrađena tematika odnosa pojma i stvari; stvari kao na mnoge načine mogućeg intencionalnog predmeta. Tu se ogleda i stoljetna antiteza nominalizma i realizma, a i Kačićev kritički stav u tom razlaganju. Tu mu je nesumnjivo učitelj bio i Duns Scot, koji upravo to stoljetno antitetičko raspravljanje odnosa nominalizma i realizma u smislu arapskih tumačenja Aristotela pokušava nakon višestoljetne kontroverze prevladati. Same izložene mogućnosti prve i druge »intencije« približuju aktuelnost toga raspravljanja suvremenim još uvijek aktuelnim logičko-spoznajnoteoretskim pitanjima. Kačić ne samo da izlaže u formalnom ili dogmatskom smislu oblike pojma, suda i zaključka nego uz njih otvara svagda i nova pitanja, koja potiču na kritička filozofska razmišljanja.

Kačićeva »Elementa« su svakako dokaz da je on — iako na opsegovno smanjenom svom stvaralačkom radu — na području filozofije bio izvanredan poznavalac tadašnjih svjetskih problematskih alternativa u logičkom raspravljanju, a kako je to bio ujedno i udžbenik na našim

tadašnjim školama, nesumnjiv je dokaz, da je naše školstvo toga vremena bilo na visini evropskog školstva.

Kačić je tako bio u isti mah i pučki prosvjetiteljski pjesnik i učeni filozof svoga doba, a njegovo životno djelo vrijedan dokument kulturnog stupnja tadašnjeg našeg povijesnog razdoblja.

V

Kada uza sve toliko značajne filozofske mislioce 18. stoljeća spominjem i *Benedikta Rogačića* (1646—1719), onda imadem zato posebni kulturno-povijesni razlog. Rogačić u našoj Jugoslavenskoj enciklopediji nije ni naznačen da postoji, a Talijani u svojim opsežnim monografijama i mnogim studijama spominju toga našega Dubrovčanina, za koga i kažu da je Dubrovčanin i Dalmatinac.

Svakako, već samo prezime toga Dubrovčanina, kome otac bijaše trgovac u Dubrovniku, pokazuje da je on hrvatskog podrijetla. Činjenica da ga je tadašnji bibliotekar Vatikanske biblioteke Stjepan Gradić (predstavnik dubrovačkog Senata kod rimske kurije) potaknuo da napiše poemu o dubrovačkom potresu posvećenu toskanskom vojvodi Kosimu III, na čijem je dvoru živjelo više učenih Dubrovčana, te je čak vojvoda Ferdinand III imao za jezičnog instruktora isusovca Marina Gundulića, da bi naučio hrvatski jezik — svjedoči o našem ugledu na tamošnjem dvoru i o interesu čak i za naš jezik. Dakle Rogačić se kreće u tom krugu hrvatskih mislilaca od kojih i Stjepan Gradić i Benedikt Stay uzimaju za svoj pjesnički motiv dubrovački potres. Kod smrtne postelje Rogačićeve (1719) nalaze se dubrovački isusovci Juraj Bašić i Mihovil Anđeo Božidarević. Bašić je u svojim »Elegijama« napisao kratku Rogačićevu biografiju. U Rosanovoj monografiji o Rogačiću (P. Giuseppe Rosan S. J., »Vita del P. Benedetto Rogacci«, Padova 1931) nalazi se 11 slika Dubrovnika, 1 slika Rima i 1 slika Ancone. Sve sigurni dokazi da je Rogačić sin hrvatskoga naroda, ali je iz povijesti njegove kulturne

prošlosti ispušten kao i mnogi drugi, što jasno pokazuje nebrigu za našu kulturnu baštinu. Rogačić je samo jedan primjer za to.

I Rogačić u svojim djelima često piše u stihovima, pa je i njegovo prvo značajnije djelo, ep »Euthymia«, u kome obrađuje problem duševnoga mira i zadovoljstva, napisan u šest knjiga, koje sadrže oko 400 latinskih heksametara. Ep je izdan u Rimu 1690, a drugo izdanje u Münchenu 1695. U tom se djelu odražava još uvijek aktualna tematika renesanse samo u duhu marinizma izražene ideje od Sokrata do stoika, Seneke i Marka Aurelija. U njemu su sadržani antički pogledi na ljudsku sudbinu, ali povezani s novim horizontima. Faktori sudbinske sreće i nesreće povezuju se s novim psihološkim otkrićima o racionalnim i iracionalnim, napose emocionalnim faktorima ljudske duševnosti (misao, strah, ljubav, psihičko-socijalni odnosi i dr.). Te psihološke analize nastale su nekoliko decenija nakon Descartesove »Rasprave o strastima duše« i Spinozine »Etike«, gdje su također bili obrađivani problemi ljudske psihe i njenog značenja za oblike ljudskog življenja, pa je po tome Rogačićevo stvaralaštvo bilo prožeto aktuelnom idejom filozofskoga mišljenja.

Njegovo je djelo »L'uno necessario« (1694) ubrzo prevedeno na latinski i tiskano u Pragu (»Unum necessarium«) — »Jedino što je potrebno«, a doživjelo je mnogo izdanja i dopuna (1721, 1728, 1733), a njegovo djelo »Il Christiano raggiustato« prevedeno je čak, uz latinski, i na engleski, njemački, poljski i francuski.

U tim njegovim djelima uz izvanredne psihološke analize, polemički suprotstavljene mnogim tradicionalnim pogledima, obrađena je tematika etičkog i estetskog područja.

Valja svakako spomenuti i njegovo lingvističko djelo koje daje praktične upute u pravilnu i elegantnu upotrebu talijanskog jezika za početnike, a obuhvaća 419 stranica te je doživjelo nekoliko izdanja. Djelo je bilo veoma dobro ocijenjeno u talijanskim filološkim krugovima (»Pratica a compendiosa istruzione a' principianti, circa l'uno emendato ed elegante della lingua italiana«).

Sveukupno značenje njegova djela bit će prikazano u jednom od priloga našega časopisa za povijest hrvatske filozofije.

VI

Ovaj, prostorno i vremenski ograničen, osvrt na naš prilog evropskom filozofskom stvaralaštvu 18. stoljeća valja zaključiti ovim konstatacijama:

a) da su hrvatski filozofi-latinisti dali značajne priloge u dijalogima evropske a time i svjetske filozofije;

b) da su u svom stvaralaštvu filozofi povezani često i s poetskim stvaralaštvom;

c) da su svagda povezani sa svojom domovinom i njenom tada visokom kulturom;

d) da nam njihovo otkriće postavlja nove znanstveno-istraživačke zadatke budućnosti, u kojoj ćemo kritički ocijeniti našu dosada oskudno otkrivenu kulturnu baštinu.